

Самко Н. Г. Инновационный финансовый продукт: экономическая сущность и механизм создания.

В статье устанавливается взаимосвязь и дифференциация понятий “финансовая инновация”, “финансовый продукт” и “инновационный финансовый продукт”. Автор рассматривает уникальный по своей экономической природе механизм создания инновационного финансового продукта путем трансформации его существенных составляющих – финансового инструмента, финансовой технологии и финансовой стратегии.

Ключевые слова: инновация, финансовая инновация, финансовый инжиниринг, финансовый продукт, инновационный финансовый продукт, финансовый рынок.

Samko N. Innovative financial product: economic nature and mechanism of creation.

The article establishes relationship and differentiation of the concepts “financial innovation”, “financial product” and “innovative financial product”. The author examines the unique by its economic nature creation mechanism of innovative financial product through the transformation of its most essential components – financial instrument, financial technology and financial strategy.

Keywords: innovation, financial innovation, financial engineering, financial product, innovative financial product, financial market.

Мазур І. І.

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Визначено сутність тіньової економіки. Досліджуються різні наукові підходи до причин появи тіньової економіки. Розкрито поняття корупція та проаналізовано причини її виникнення. Запропоновано шляхи обмеження тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, корупція, довіра.

Вступ. Загальноприйнято вважати, що безпечним рівнем тінізації економіки держав для розвинених країн світу є 14-15% ВВП, а для пострадянських – в межах 20-25% ВВП. Перевищення цих рівнів начебто створює умови для руйнації економіки країни. Насправді ще жодна країна світу не заявляла про дефолт з причин масштабності тіньової економіки.

За даними, розрахованими Фрідріхом Шнайдером, професором економіки Університету Йохана Кеплера (м. Лінц) всесвітньовідомим фахівцем з проблем тіньової економіки, які він подав з 31 країни Європи, за 2011 р. середнім показником “тіні” було – 19,3% у ВВП. До країни з найвищим показником – 32,3% він відніс Болгарію, а з найменшим – 7,9% – Швейцарію [1]. У найзаможніших країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) тіньова економіка в середньому складає 18,7% ВВП. Серед розвинених країн найменше неофіційного обороту в економіці США – 9%. У східному регіоні Європи середнім показником було 38% ВВП. Перші місця за рівнем тінізації у списку пострадянських країн займають економіки України, Росії, Латвії та Естонії. Для порівняння: в Україні тіньова економіка складає 52,8% ВВП, у Польщі – це майже 30% ВВП, тому Польща сьогодні у рейтингу Світового Банку відкриває другу десятку країн, де найбільше “тіні”. Експерти переконані, що тіньова економіка буде поширюватись і надалі [2]. За

висловом Financial Times тіньова економіка не завжди ворог для економіки країни, оскільки вона під час економічної кризи зменшує динаміку падіння економічних показників. На підтвердження цьому було вказано на зменшення темпів приросту в цілому по ЄС за 2009 р. на 4%, а в Греції - лише на 1% [3].

Масштабність і масовість дій у тіньовому секторі економіки України не тільки фізичних але й юридичних осіб дозволяють зробити висновок про наявність не лише окремих складнощів у її реформуванні, але й дозволяють говорити про велику проблему, яка полягає в рівні довіри економічних агентів до такого інституту, як держава. Недовіра до держави ініціюється некваліфікованими та корумпованими діями тих, хто персоніфікує в собі державну владу – політиками і чиновниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тіньова економіка – складна й багатопланова категорія, тому в історії світової наукової думки деякі з її сторін на певному етапі історичного розвитку знаходили своє відображення в працях філософів, соціологів, юристів, психологів, економістів, політологів і політиків.

Теоретичні й практичні аспекти проблем виникнення та розвитку тіньової економіки досліджували як вітчизняні науковці-економісти: А. В. Базилюк, В. Д. Базилевич, О. І. Барановський, В. М. Бородюк, З. С. Варналій, В. О. Мандибур, О. В. Турчинов та інші, так і зарубіжні: П. Гутманн, С. М. Єчмаков, Т. І. Корягіна, Ю. В. Латов, Е.Фейг та інші. Незважаючи на активне дослідження науковцями проблеми тіньової економіки, її роль і місце в сучасному господарюванні, ще й донині не існує загальноприйнятого визначення поняття “тіньова економіка”.

Аналіз наукових праць зазначених авторів дозволяє зробити висновок про недостатнє методологічне обґрунтування зазначеної проблеми.

Постановка мети та завдань. *Мета:* розкриття причин тінізації економіки України в сучасних умовах і обґрунтування шляхів її обмеження. *Основні завдання:* визначення сутності тіньової економіки в сучасних умовах, аналіз особливостей тінізації економіки в сучасних умовах, сутність і причини поширення корупції в Україні.

Перші спроби осмислення гносеологічних коренів тіньової економіки мають місце вже у творах давньогрецьких мислителів (Ксенофонт, Платон, Арістотель), які вважали, що економіка, спираючись на морально-етичні та релігійні обмеження й заборони, поділяється на добросовісну та недобросовісну економіку, перетворюється на хремастику під “руйнівним” впливом грошей, що в сучасному розумінні можна трактувати як поняття “тіньова економіка”. Проте це були лише перші спроби.

Б. Манделів став попередником такої течії економічної теорії, як *економічна теорія злочину й покарання*, яку в другій половині ХХ ст. запропонував лауреат Нобелівської премії неокласичний економіст Г. Беккер. Головна проблема, обґрунтована Б. Манделівем – аморальність дій окремих осіб може виступати основою добробуту суспільства в цілому, згодом набула назви “парадокс Манделівя”. Він дійшов висновку, що злочинна жага до наживи й нормальне ринкове господарство мають одне й те саме джерело походження, а тому їх викорінення є неможливим без руйнації економіки. Г. Беккер, досліджуючи економічну теорію злочину й покарання, аналізує причини, сутність і соціально-економічні наслідки підпільного (кримінального) сегменту тіньової економіки.

Надрукована в 1989 р. монографія Ернандо де Сото [4] зробила переворот у поглядах зарубіжних і вітчизняних дослідників на роль і значення тіньової економіки в сучасному ринковому господарстві. Тобто концепція Е. де Сото визначила нову парадигму теорії тіньової економіки в економічній літературі. Вона ґрунтується, так би мовити, на синтезі традиційного й нового інституціоналізму. Її сутність полягає в тому, що тіньову економіку можна розглядати як вияв певних загальноформаційних закономірностей, які проявляються в певному розвитку “народних” форм капіталістичного підприємництва. Причиною цього прояву виступають суперечності між “витратами на виконання закону” і “витратами позалегалності”. Як правило, “витрати позалегалності” набагато менші, тому й вигідніше займатись тіньовою економічною діяльністю. “Наше дослідження, – пише Е. де Сото, – показує, що готовність перуанців діяти поза закону значною мірою є результат раціональної... оцінки витрат законслухняності” [4, с. 178].

Виходячи з необхідності виявлення причин величезних масштабів тінізації економіки України, дамо власне визначення поняття “тіньова економіка”. **Тіньова економіка** – це система відносин між економічними суб’єктами, яка самоорганізується, охоплює всі стадії процесу суспільного виробництва з метою отримати економічну вигоду, результати якої або способи досягнення за різних причин або підміняються, або зменшуються, або повністю приховуються як від безпосередніх учасників, так і від закону [5].

Тобто, це та економічна реальність, яка не підпорядкована формальному економічному праву, представленому як законами, що поширюються на всіх агентів економічної діяльності, так і контрактами, які стосуються лише учасників окремих угод, але об’єктивно існує. “Порядок може означати, з одного боку, такий устрій відносин, який встановлюється нормами як необхідний; з іншого боку, той устрій відносин, який спостерігається як емпірично-дієвий. У першому випадку порядок – термін юридичний; у другому випадку – це термін реального ряду” [6, с. 875]. Це свідчить про те, що офіційна і тіньова економіка завжди існують поряд.

Приймаючи такий підхід до визначення тіньової економіки, можна зробити наступні висновки:

- тіньова економіка є складовою соціально-економічної системи;
- сама тіньова економіка є системою певних інституцій, які забезпечують її існування. Отже, розглядати її потрібно комплексно, враховуючи її інституційне середовище;
- система тіньової економіки самоорганізується, але не саморегулюється, що свідчить про необхідність та важливість не лише комплексного підходу до її нейтралізації, але й одночасність та комплексність заходів з регулювання її обсягів з боку держави, оскільки окремі заходи щодо запобігання (наприклад, зменшення обсягів) тіньової економіки можуть тільки призупинити її дію лише з метою якнайкращого пристосування до певних ускладнень з боку держави, але аж ніяк не подолати її;
- якщо система тіньової економіки розглядається як система економічних відносин між суб’єктами економічної діяльності, то з метою скорочення тіньової економіки необхідно змінювати систему економічних відносин;

– якщо тіньова економіка охоплює всі стадії суспільного виробництва, то необхідно виробити заходи щодо скорочення тіньової складової економіки, враховуючи виробництво, обмін, розподіл, перерозподіл і споживання.

Виходячи із запропонованого визначення поняття “тіньова економіка”, причиною її існування є економічна вигода, яка отримується через приховування або зменшення офіційних показників доходів (прибутків) від держави. Таким чином, об’єктом реформування соціально-економічних відносин повинні стати й способи отримання доходів.

Останнє у визначенні поняття “тіньова економіка” це те, що економічна вигода приховується як від безпосередніх учасників економічних відносин, так і від закону. Це говорить про те, що зміни в системі економічних відносин потрібно проводити так, щоб вони (ці відносини) були прозорими, можливо з меншою кількістю посередників, а також за умов довіри. Довіри як економічної категорії.

Стратегія зміцнення довіри до держави та її представників, а також довіри між громадянами повинна включати комплекс заходів взаємопов’язаних задач, які можна об’єднати в дві групи.

До *першої групи* відносимо законодавчі, судові й інституційні задачі. Вони стосуються побудови правової держави відповідно до норм демократії і ринкової економіки, де домінує приватна власність. Це забезпечить зміцнення довіри економічних агентів, захист громадян від сваволі та корупції чиновників і виникнення держави, гідної довіри її громадян.

Друга група включає задачі, які стосуються сфери, що можна окреслити як ідеологічно-поведінкову. Найважливіша з них пов’язана з менталітетом людей. Потрібно перебороти спадщину минулого – у свідомості людей сформувалося дивне сполучення довіри й підозрілості. У постсоціалістичному періоді виникла моральна плутанина: поряд із старими підходами виникають нові, які абсолютно не поєднуються. Змінити менталітет людей навряд чи швидко вдасться. Цей процес може прискоритися лише під час, коли старе покоління поступиться місцем новому, чий моральні норми і моделі поведінки складаються в умовах нового часу, який відповідає сучасному ринковому типу господарювання.

Тіньова економіка існує як складова в економіці будь-якої країни, яка не вписується в узаконені уявлення про норму взаємодії економічних суб’єктів, яка об’єднує якісно різні види діяльності – повністю або частково не підпорядковані формальним нормам господарювання, не закріплені контрактами та незафіксовані статистичним обліком.

На нашу думку тіньова економіка складається з трьох структурних елементів: неформальна економіка, прихована економіка і підпільна (кримінальна) економіка.

Неформальна економіка – це сегмент тіньової економіки, що виявляється в дозволених, але формально не зареєстрованих, отже не включених до статистичної звітності економічній діяльності. Її суміщають з домашньою економікою.

До *прихованої економіки* відноситься легальна економічна діяльність, яка частково або зовсім не фіксується у статистичній звітності, а отже, через приховування доходів ухиляється від сплати податків. Ми її ще називаємо *позаподаткова економіка*.

Підпільна або кримінальна складова тіньової економіки – це здійснення

заборонених видів діяльності. Вона належить до окремого правового блоку дослідження.

Кожен з цих структуроутворюючих елементів тіньової економіки має свої суб'єкти та об'єкти. Сукупність та взаємозв'язок цих структурних елементів, розчленованих на окремі складові на підставі найрізноманітніших критеріїв, створює систему, яка допомагає розкрити зміст самого поняття "тіньова економіка".

Суб'єкти тіньової економічної діяльності – це ті ж самі раціональні суб'єкти, що прагнуть до максимізації вигоди за умов обмеженості ресурсів. Різниця між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає у такому понятті як вірогідність бути покараним за девіантну поведінку.

Об'єктами тіньової економічної діяльності може бути вся легальна економічна діяльність. Разом з тим, можна виділити найбільш типові сфери економічної діяльності, де більш активно процвітає тіньова економічна діяльність.

До таких відносять:

- виробничу і розподільну діяльність, зокрема продуктивний капітал;
- інвестиційну діяльність;
- банківську діяльність, біржову діяльність, страхову діяльність;
- ресурсодобувну і розподільчу діяльність;
- надання послуг – в освітній сфері, в медицині і т. ін.;
- будь-яка посередницька діяльність тощо.

Потрібно зазначити, що всі складові організаційної структури сучасної тіньової економічної діяльності мають складну структуру внутрішніх взаємозв'язків, що по суті є системоутворюючим чинником тіньової економічної діяльності.

Для характеристики структури тіньової економіки виділяємо їх критеріальні ознаки (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація тіньової економіки за характером діяльності її суб'єктів

<i>Класифікаційні ознаки</i>	<i>Складові тіньової економічної діяльності</i>		
Характер діяльності	Неформальна	Прихована	Підпільна (кримінальна)
Мета	Іноді пов'язана з виживанням	Пов'язана з виживанням і розвитком власного бізнесу	Спрямована на збагачення
Мотив	За бажанням	Вимушена	Навмисна
Наслідки	Безпечна для суспільства	Позалегальна, аморальна, але не є значною загрозою для суспільства	Антисоціальна, має злочинний характер, є небезпечною для суспільства

Ця таблиця дає коротку характеристику кожного з структурних елементів тіньової економіки.

Дослідження Світового банку, оприлюднені у 2010 р. "Shadow Economies All over the World", показує збільшення тінізації в Україні з 1999 до 2010 років з 51,7% до 58,7% ВВП [7].

Таблиця 2

Тіньова та офіційна економіка України

Роки	Обсяг офіційного ВВП млрд. грн.	Відсоток тіньового сектора ВВП (%)	Обсяг тіньової економіки, млрд. грн
1999	130,44	51,7	67,43
2000	170,04	52,2	88,76
2001	204,19	53,0	108,22
2002	225,81	53,7	121,26
2003	267,34	55,0%	147,04
2004	345,12	55,9%	192,92
2005	441,45	57,0	251,63
2006	544,15	57,5	312,89
2007	720,73	58,15	419,11
2008	948,06	Нема даних	
2009	912,56	Нема даних	
2010	1095,0	58,7	642,76
2011	1322,0	52,8	250,37

Джерело: Держкомстат України, Світовий банк

Враховуючи зазначену динаміку тіньової економіки, виникає правомірне питання: “Що ж забезпечує збільшення обсягів тіньової економіки у ВВП України?”.

До головних чинників, що зумовлюють існування тіньової економіки в Україні, можна віднести:

1. Низьку ефективність державного регулювання економічних процесів.

Формування в Україні масштабного тіньового сектору протягом років незалежності значною мірою спровоковано втратою державою важелів ефективного регулювання економічних процесів, недоліками економічної і правової політики, у тому числі незадовільним станом господарського законодавства.

За умов, коли регуляторна політика держави йде всупереч з інтересами вагомих груп економічних суб'єктів, тіньова економіка поширюється на галузі та сфери діяльності і набуває масового вияву. Економічні суб'єкти, керуючись власними інтересами, ведуть пошук більш сприятливих шляхів використання доступних їм ресурсів, у тому числі – виходячи за межі чинного законодавства. Це спонукає їх до встановлення нових правил здійснення господарських операцій, в яких регулююча та контролююча роль держави поступово заміщується неформальними угодами між ними.

Комплексним результатом тривалого періоду неефективного державного управління економічними процесами стало руйнування інституційного середовища, яке зумовлює основні норми поведінки суб'єктів господарювання та населення щодо інших суб'єктів, партнерів, постачальників та споживачів, а також державних регуляторних органів.

2. Позабанківський грошовий обіг.

За різними оцінками в Україні поза банками обертається від 10 до 20 млрд. долл. Звідси стає очевидним, що тіньова сфера дефіциту платіжних засобів не відчуває. Немає тут проблем із своєчасністю розрахунків. Тому тіньова економіка стає більш

привабливою для підприємців порівняно з офіційною.

3. Неефективність податкової системи.

Досвід засвідчує, що в Україні досі не вдалося створити ефективну податкову систему. Чинне податкове законодавство України не стимулює суб'єктів економічної діяльності інвестувати гроші в офіційну економіку. За оцінками експертів, загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує цей показник у групі країн, до якої вона належить за показником ВВП на душу населення, що якраз і стимулює вихід у "тінь". Порушення і зловживання в податковій системі стали чи не найголовнішим лихом для бюджетної системи.

Використовуючи податкові пільги як впливовий важіль економічного регулювання в усьому світі, в Україні вони стали ще одним з механізмів виходу в "тінь". Податкове навантаження між суб'єктами економічної діяльності розподіляється нерівномірно, що також сприяє можливості господарникам ухилятися від сплати податків.

Звільнення тих чи інших підприємств або товарів від оподаткування у величезних масштабах призвело до істотного перерозподілу податкового навантаження на легально працюючих суб'єктів господарювання. Законслухняного платника податку, який забезпечує наповнення бюджету, пільговики заганяють у тіньовий сектор або розоряють.

Податкові пільги, як правило, не стимулюють ні економічного зростання, ні інноваційно-інвестиційних процесів.

4. Недосконалість бюджетної системи, недоліки бюджетного планування та механізмів контролю за використанням бюджетних коштів.

Головними недоліками бюджетного процесу, які створюють умови для відпливу бюджетних коштів у тіньову сферу, є:

- незадовільний рівень обґрунтування дохідних і видаткових статей бюджету;
- порушення законодавства в процесі формування і виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- недосконалий механізм руху коштів у процесі виділення запланованих бюджетних асигнувань;
- недостатній рівень контролю за видатковою частиною бюджету та відповідальності у всіх ланках державної влади за цільове та ефективне використання бюджетних коштів;
- недостатня прозорість виконання бюджетів усіх рівнів.

За оцінками експертів, втрати держави від тінізації доходів у бюджетній сфері щорічно перевищують 12–13 млрд. грн. [8, с. 149].

Неефективність бюджетної політики та бюджетної системи в Україні значно знижує готовність суб'єктів господарювання та населення сплачувати податки через невпевненість у продуктивному та цільовому їх використанні.

5. Дезорганізація господарського управління державним майном та державними підприємствами.

Тіньовий сектор, експлуатуючи державне майно, зокрема – основний капітал, прискорює його зношування без подальшої компенсації. Це позбавляє державу відповідних доходів – амортизаційних відрахувань.

Характерними схемами зловживань, пов'язаних із використанням державного майна, є:

- зменшення державної частки у статутному фонді акціонерних товариств шляхом випуску додаткової емісії акцій;
- штучне утворення кредиторської заборгованості, доведення підприємств до банкрутства з наступним їх викупом за цінами, що є значно нижчими за ринкові;
- примусова реалізація майна акціонерних товариств;
- створення компанії – “клону” з наступним привласненням нею високоліквідних активів та прибутків від діяльності основної компанії із залишенням збитків на балансі останньої;
- монополізація постачання сировини і збуту готової продукції посередницькими структурами;
- невиконання інвестиційних зобов'язань тощо.

При цьому широко використовується недосконалість відповідних норм чинного законодавства:

- блокується проведення загальних зборів акціонерів, у тому числі і шляхом використання механізмів судових заборон;
- проведення конкурсів у судах оскаржується фізичними особами, у тому числі тими, які не мають жодного відношення до відповідного підприємства;
- мають місце випадки прийняття судами протилежних рішень з одних і тих же спірних питань;
- реєстратором та керівництвом підприємства умисно затягується процес передачі прав власності на пакет акцій тощо.

Не кращим є стан і з управлінням корпоративними правами в національних (державних) акціонерних та холдингових компаніях. Керівники значної частини державних підприємств активно співпрацюють з комерційними структурами, припускаються чисельних порушень законодавства, фальсифікації звітності тощо.

Якість управління корпоративними правами, що належать державі, залишається на низькому рівні. Недоліки в організації управління об'єктами державної власності використовуються тіншовими ділками для відчуження державного майна та виведення доходів від його використання в тіншовий оборот.

Отже, необхідно забезпечити належне управління державним майном та приведенням процесу приватизації у відповідність до інтересів держави. Вирішення цієї проблеми можливе за умов прийняття законів про холдингові компанії, акціонерні товариства, управління об'єктами державної власності тощо.

6. Корупція в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

З погляду забезпечення національної безпеки корупція, як масове явище, становить реальну проблему для всієї країни, прямо впливаючи на її внутрішньополітичні процеси та зовнішні відносини, створюючи передумови для соціального вибуху з непередбачуваними наслідками.

Корупція – це комерціалізація посадовими особами своїх функціональних обов'язків [5, с. 70]. Високий рівень корупції підриває довіру економічних агентів до держави, що, у свою чергу, негативно відображається на рівні інвестицій, а отже, і на рівні економічного зростання.

Корупцію визначають як зловживання державною владою в приватних інтересах; продаж державної власності чиновниками для задоволення особистих потреб; це дії, які відхиляються від норми поведінки державного службовця під впливом особистих інтересів (багатство, влада або кар'єра); це одержання юридичними особами платежів від фізичних або юридичних осіб і приватне зловживання державним майном; це чинення перешкод проведенню економічних реформ і демократизації; спосіб подолання наслідків ефективного втручання держави в діяльність на ринку вільних економічних агентів [7, с. 29].

Розглянемо у чому ж полягають причини існування та поширення корупції в Україні.

Корупція, з одного боку, дійсно зменшує транзакційні витрати економічного агента, які задаються існуючими інституційними рамками. Це відбувається у *формі підкупу*, коли хабар чиновникові податкової служби може зменшити суму сплачених податків. Або може відбуватись у *формі здирництва* – коли надто високі дискреційні повноваження чиновника (приймати рішення на власний розсуд) або надто слабкі механізми забезпечення дотримання законів дозволяють йому вільно завищувати транзакційні витрати економічного агента (до рівня, який і становитиме фактичні транзакційні витрати, передбачені чинними інституційними рамками) та ускладнювати доступ до того чи іншого блага, а щоб він (чиновник) цього не робив, економічний агент вдається до хабарництва.

За умов слабого інституційного середовища, корупція пом'якшує до певної міри можливості господарювання як окремого агента, так і економіки в цілому. Це виявляється лише в короткостроковому періоді за умов, коли корупція здатна відносно підвищити ефективність економіки, нехтуючи законами. Йдеться про ситуацію, коли проходження певної легальної процедури настільки ускладнюється, що тільки порушення закону та використання “корупційних угод” є чи не єдиним варіантом успішного та швидкого проходження даної процедури чи отримання певного дозволу. Разом з тим корупція знижує транзакційні витрати лише порівняно з тими, які фактично передбачені чинними інституційними рамками. Проте вона не мінімізує їх абсолютно. За умов інших інституційних рамок транзакційні витрати можуть бути значно нижчими навіть без корупції.

У довгостроковому періоді корупція призводить до шкідливих наслідків для економіки. Вона сприяє зростанню транзакційних витрат в економіці. Якщо для одного економічного агента-хабародавця транзакційні витрати зменшуються, то для його конкурентів вони можуть значно підвищитись. З іншого боку, корупція сприяє неефективному розподілу доходів та ресурсів. Вільний доступ до того чи іншого ресурсу може отримати той, хто дасть більшого хабара. Тому йдеться про створення додаткових бар'єрів для інших агентів у розподілі ресурсів чиновником. Корупція підриває бюджетну політику, знижуючи ефективність бюджетних витрат [10, с. 72–73].

Хабар у свою чергу можна визначити як інструмент корупції за допомогою якого вирішуються корупційні угоди. Хабар може бути як у вигляді матеріального, так і нематеріального (послуга) блага.

Можна виділити політичні, економічні та культурно-історичні причини

існування корупції в Україні.

До *політичних причин* відносимо відокремлення прав контролювати бізнес від прав на гроші, які генерує бізнес, тобто існування держави як такої. Існування держав з їх бюрократією, як правило, супроводжується корупцією. Чиновники в умовах нечіткого визначення різноманітних правових процедур мають змогу на власний розсуд трактувати Закон і за це отримувати хабарі. Підприємці, що дають хабарі, розраховують на позитивне розв'язання своїх проблем в умовах, коли не обов'язкове повне і безумовне виконання формальних правил [10]. У зв'язку з цим абсолютно викоринити корупцію неможливо. Тому питання полягає в рівні корупції в суспільстві, і як він спричиняє (чи ні) втрати суспільству? В Україні рівень корупції досяг такого стану, що політична влада стала найрентабельнішим видом бізнесу. У рейтингу за 2010 рік, підготовленому глобальною антикорупційною неурядовою організацією Transparency International, Україна зайняла 134 місце за рівнем корупції серед 178 країн світу. Про це свідчать результати дослідження, оприлюднені на сайті творчого об'єднання "Торо", які є контактною групою Transparency International в Україні. У рейтингу, де рівень корумпованості оцінюється за шкалою від 0 до 10 балів, де 0 означає тотальну корумпованість держави, а 10 – фактично її відсутність, Україна отримала 2,4 бали (у 2009 р. – 2,2) це говорить про те, що в Україні ще існує тотальна корумпованість, зауважує Transparency International [11]. Якщо у 2006 році Україна, маючи оцінку в 2,8 бали, займала 99-104 місце серед 163 країн світу, де здійснювалось дослідження, то в 2009-м з результатом в 2,2 бали Україна вже опинилась на 146-153 місці серед 180 країн. У 2010 році оцінку 2,4 бала, крім України, отримали ще 8 країн: Азербайджан, Бангладеш, Гондурас, Нігерія, Філіппіни, С'єра-Леоне, Того, Зімбабве [11].

До *економічних причин* корупції відносимо:

– нерівномірність розвитку ринкового господарства. Під час посилення кризового стану економіки такі негативні явища як інфляція, безробіття тощо, стають сприятливими умовами для збільшення обсягів тіньової економіки. Тобто за цих умов зменшується ефективність регулюючої ролі держави, що призводить до зростання корумпованих дій чиновників;

– суперечність між швидкозмінними умовами ринкового господарства та чинним законодавством. Прогалини, які створюються завдяки такій суперечності, заповнюються тіньовими "правилами гри", де починають діяти подвійні стандарти через розподіл населення на "своїх" і "чужих". Завдяки хабару, можна "своїм" розв'язувати багато проблем. Навіть у високорозвинених країнах економічні процеси випереджають чинне законодавство. Тому вдосконалення правової бази повинно носити перманентний характер відповідно до змін в економіці;

– розшарування суспільства на бідних і багатих. За рахунок державного майна збагатилася невелика група населення в Україні, яка мала або безпосередній доступ до нього, або через корупцію. Пізніше ця група отримала назву *олігархи*. Отже, олігархами в Україні стають через тіньову приватизацію державної власності. Бізнес повинен стати економічно сильним і незалежним від влади. В Україні поки що він живе під владою чиновників.

До *культурно-історичних причин* поширення корупції можна віднести

успадковану з радянських часів практику хабарництва та кумівства (на заході – клієнтизму). Хабарництво та кумівство глибоко укорінені в повсякденну культуру нашого суспільства. До прикладу, влаштувавшись на роботу, чиновник будь-якого рівня відразу ж знаходить собі помічників серед родичів, кумів або інших “своїх”. Тобто таким, хто не зрадить під час здійснення корупційних схем, оскільки вони також є “довіреними” особами й тому теж мають отримати свою частку в перерозподілі незаконних доходів. На жаль, і сьогодні така практика процвітає.

24 травня 2011 р. у Страсбурзі на засіданні Групи держав по боротьбі з корупцією Ради Європи (GRECO) було оголошено про провал України у плані законодавчого забезпечення боротьби з корупцією і невідповідністю європейським стандартам боротьби з корупцією [12]. Як зазначалось на цьому засіданні, ще у 2009 р. за результатами моніторингу GRECO, Україна не мала невиконаних рекомендацій. Вони були або виконані, або у стадії вирішення. Драго Коса, головуєчий на засіданні у Страсбурзі, висловив всього 13 невідповідностей європейським стандартам боротьби з корупцією в Україні.

Така інформація свідчить про те, що в Україні й досі існують умови вигідного існування в тіньовій економіці.

Отже, загальною причиною появи корупції може бути неефективність інституційних рамок суспільства. Це можуть бути неефективність як формальних, так і неформальних норм, і механізм забезпечення їх дотримання, а також загальна неефективність усїєї інституційної матриці – її відповідність культурі та ідеології суспільства.

Використовуючи інституційний підхід до визначення поняття тіньової економіки, структурування та класифікацію причин її існування, ми можемо виробити *ефективну систему протидії* цьому складному соціально-економічному явищу.

Подолання високого рівня корупції лежить у політичній сфері. Необхідний жорсткий контроль та покарання за корупцію і хабарництво. На думку А. Олейника, витрати покарання включають два елементи: витрати вияву порушників і витрати покарання порушників. Якраз останні розглядаються Дж. Б'юкененом як “антиблаго”. Покарання обов'язково накладається після (“ex post”), хоча міра покарання повинна бути обрана – до (“ex ante”). З погляду Дж. Б'юкенена ніяке покарання не повертає повністю втрат, не відтворює status quo ante [13, с. 380]. Але покарання на його думку повинні застосовуватися, оскільки вони запобігають порушенням, які в протилежному випадку могли б бути здійснені в майбутньому. Тому створення ефективного політичного режиму потребує дієвої правоохоронної системи – ефективною не лише завдяки страху перед покаранням, скільки за його невідворотність [14 с. 11].

Цю ситуацію можна “цивілізувати”, створивши стратегічну політику держави з детінізації економіки, яка повинна включати в себе такі політичні, економічні, правові умови для суб'єктів підприємництва, які були б набагато вигіднішими для легальної економічної діяльності, ніж для тіньової.

Висновки. Тіньова економіка притаманна всім етапам розвитку суспільства: доіндустріальному, індустріальному і постіндустріальному. Виступаючи спочатку як недобросовісна економічна діяльність, тіньова економіка за критерій мала релігійні заповіді, що розумілись як обмеження і заборони.

Тіньова економіка з'явилась як прихована економічна діяльність разом із появою товарно-грошових відносин.

Відповідно до нової парадигми тіньової економіки Е. де Сото промислову революцію, що поклала початок сучасній капіталістичній індустрії, можна розглядати як результат боротьби капіталістів-“неформалів” з меркантилістською державою. Готовність діяти поза законом є результатом співвідношення “витрат на виконання закону” та “витрат поза легальності” на користь другого.

У перехідні етапи розвитку суспільства ділова активність зростає, але інституційне середовище не відповідає цьому зростанню, тому прихована економічна діяльність збільшується в кілька разів. Відтак у трансформаційних економіках пострадянського періоду тіньова економіка має великі обсяги, що зумовлено самим трансформаційним процесом.

Використані джерела:

1. Електронний режим доступу: <http://www.timesofmalta.com/articles/view/20120621/business-comment/The-dynamics-of-the-black-economy.425324>
2. Електронний режим доступу: За матеріалами: Польське Радіо для Закордону <http://pressa.obozrevatel.com/info/438417.htm>
3. Електронний режим доступу: <http://cpreview.org/2012/04/underground-economy-and-wasted-potential/>
4. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. – М. : Catallaxy, 1995.
5. Мазур І. І. Корупція як інститут тіньової економіки // Економіка України, 2005. – № 8. – С. 68-75.
6. Ильин И. А. Путь к очевидности : Соч. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1998. – 912 с.
7. Головин В. Тень издалека кажется больше // LB.ua від 6.08.2010.
8. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році : Послання Президента України до Верховної Ради України. Розд. Стратегія детінізації української економіки. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004.
9. Гнатієнко Г., Ледомська Л. Деякі аспекти явища корупції та її вплив на економіку України // Екон. Часопис, 1997. – № 9. – С. 15-31.
10. Верстюк С. Корупція: визначення, причини появи, вплив на економіку // Економіка України, 2001. – № 3. – С. 66-74.
11. Електронний режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/2010/10/26/72606/.html>
12. Електронний режим доступу: GRECO: Україна провалила боротьбу с корупцією: http://lb.ua/news/2011/05/28/98689_GRECO_Ukraina_provalila_recomen.html?print
13. Бьюкенен Дж. Избр. тр. Серия: “Нобелевские лауреаты по экономике”. – М. : Таурис Альфа, 1997. – Т. 1.
14. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 416 с.

Мазур І. І. Тенизация экономики Украины в современных условиях.

Определена сущность теневой экономики. Исследуются разные научные подходы причин появления теневой экономики. Раскрыто понятие коррупция и проанализированы причины её появления. Предложены пути ограничения теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, коррупция, доверие.

Mazur I. Shadowing of the Ukraine economy in the modern condition.

The article deals of shadow economy. The different approaches to the causes of shadow economy and its institutionalization are researched. The concepts of corruption and reasons of its occurrence are analyzed. Ways of limiting the shadow economy are proposed.

Keywords: the shadow economy, corruption, trust.